

Језик у Босни и Херцеговини, издање Института за језик у Сарајеву и Института за источноевропске језике и оријенталне студије у Ослу, уредник Svein Mønnesland.

Ова се књига појавила 2005. године. Редакција: Svein Mønnesland, Ибрахим Чедић, Јосип Баотић, Милан Шипка, Милош Окука, Иво Прањковић и Сенахид Халиловић — основни јој је циљ да пружи читаоцима основне податке, мада се понекад ту налазе и подробнији подаци, о развоју језика и писане ријечи на тлу Босне и Херцеговине.

Из наслова прилога видјеће се какви се све подаци овдје јављају. Књига је подијељена у 8 (осам) поглавља, и то:

1. *Дијалекајтска слика*, која доноси прилоге: *Далибора Брозовића*: Мјесто босанскохерцеговачких говора у штокавскоме нарјечју; *Сенахида Халиловића*: Босанскохерцеговачки говори; *Наиле Ваљевац*: Дијалекатска лексика и *Сенахид Халиловић*: Босанскохерцеговачки говори и национална припадност;

2. *Средњи вијек* — коријени писмености са прилогом *Јагоде Јурић-Карпел* под насловом: Књижевни језик у средњовјековној Босни;

3. *Језик усменог стваралаштва*, са прилозима: *Лејла Накаш*: Језик усменог стваралаштва Бошњака; *Марко Драгић*: Језик усменог стваралаштва Хрвата; *Срејто Танасић*: Неке језичке особине српских народних пјесама у БиХ;

4. *Османско доба* — предстандардни токови: *Лејла Накташ*: Културне прилике Бошњака у османском периоду; *Ханка Вајзовић*: Алхамијато књижевност; *Асим Пецо*: Језик писама бегова источне Херцеговине и Босанске Крајине; *Иво Прањковић*: Језик босанских фрањеваца; *Милош Окука*: Књижевни језици босанских Срба;

5. *Аусџроугарско доба: њрема заједничком сџандарду* (1878–1918): Развој стандардног језика за вријеме Аустро-Угарске монархије — *Gerd-Dieter Nehring*; Језичке прилике за вријеме Аустро-Угарске — *Мухамед Шайџор*; Језик штампе до 1918, године —

Срејто Танасић; О језику администрације за вријеме Аустро-Угарске — *Gerd-Dieter Nehring*; Језик писаца деветнаестог вијека — *Ибрахим Чедић*.

6. У оквирима српске и/или хрватске стандардизације (1918– око 1990): Стандардни језик и језичка политика 1918–1970 — *Милан Шийка*; Књижевнојезичка политика 1970–1990 — *Јосић Баојић*;

7. Раслојавање на националне стандарде — 1990: Од заједничког стандарда до тростандардне ситуације — *Svein Mønnesland*; Савремена језичка ситуација— комуникативна и симболичка функција језика — *Ханка Вајзовић*;

8. Језик националних мањина: Језичке мањине — *Милан Шийка*; Јеврејски језик босанских Сефарда — *Мухамед Незировић*; Језик босанскохерцеговачких Рома — *Svein Mønnesland*.

Затим слиједи Подаци о ауторима и, на крају се даје Казало имена.

На ових 639 станице даје се цјелокупна историја нашега језика у Босни и Херцеговини. Није ми познат сличан примјер у нашој истотији језика: од говорне ријечи до писане њене форме. И, што би се рекло „Од Кулина Бана до наших дана“. О свему што је за проучаваоце нашега језика у том региону интересантна, он ће овдје наћи много података о истраживаној теми. Можда се, понекад, са констатацијом на коју наилази у овој књизи неће сагласити, али је битно да ће овдје наћи на интересантне податке и што је важно, на неопходне библиографске податке.

Мада нам свако од ових поглавља нуди не само проблема за један опширнији рад, ја ћу се овдје задржати на неким поглављима са посебним освртом на поједине радове из њих.

Прво поглавље посвећено је дијалекатској проблематици. Ту пред уводног чланка Далибора Брозовића налазимо још и радове Наила Ваљевац о дијалекатској лексици и рад Сенахида Халиловића о општој слици босанскохерцеговачког дијалекатског подручја. Ту има, подоста, досада непознатих, или, недовољно познатих, особина које Халиловић уноси у дијалекатску карту. Било би добро, а и корисно, ако би он оно што у тексту наводи пренио на карту. Она карта, на почетку књиге, која се може приписати и Д. Брозовићу, а и Халиловићу, не пружа нам реалну говорну слику о босанскохерцеговачким говорима. Када се приступа детаљнијем опису говора, треба да тај опис прати и карта. Ово ја била прилика да се оно што нам је досада познато о говорима тога подручја пренесе и на карте. Овако, текстуално је речено знатно више него на карти, а карта би нам овдје пружила знатно прегледнију слику од текстова. На понуђеној карти дати су само основни говори. Из ње се не виде говорни типови и говори са знатно

више дијалекатских типова. Кад једном буде се приступило изради дијалектолошког атласа, било које наше говорне области, те ће се разлике морати показати. Уосталом, ради тога се и праве дијалектолошки атласи. Јер није исти говорни тип у Мостару и у Невесињу. А на приложеној карти испада да је то исти, ијекавски новоштокавски дијалекат. Са мало више труда ове неодређености се дају исправити. А, то понављам, оваква ситуација се не пружа тако често. А корисно је да се искористи свака прилика и да се ово наше знање о народним говорима побољша. Истина, сада, последице овога рата, и ту је дошло до извјесних промјена. Надам се не и до битнијих промјена.

О књижевном језику средњовјековне Босне заинтересовани читалац наћи ће обавјештења у одличном раду, врло документованом, Јагоде Јурић-Курпел. Ту су дате и потврде на старославенском и на народном језику, тј. потврде које су настале у кругу неког манастира, као и разна документа настала у виду надгробних плоча или неких других повеља. За језик тих писаних докумената са простора Босне и Херцеговине аутор у Закључку рада каже да „није био увијек и свуда ни строго нормиран ни функционално поливалентан у савременом значењу“, а такав није био, додајемо ми, због тога што ни поријекло писане ријечи тога времена, ни њена намјена нису били истог типа, нити су њихови творци били истог образовања. Овај рад Јагоде Јурић-Курпел биће незаобилазна литература за сваког који се буде интересовао писаном ријечју из тих времена. Његову вриједност поткрепљују и текстови који слиједе раду.

За историју језика нужно је да, поред писане ријечи, прати и судбину језика у усменом стваралашву. И овај зборник даје и особине усменог стваралаштва, сада већ према његовим изворима. У текстовима Бошњака, Хрвата и Срба. У сваком овом стваралаштву, поред особина које га чине дијелом цјелине — припадност једном језику, има подоста особина које су типичне за одређеним дио те цјелине — на примјер у фонетици, у лексици, па и у синтакси.

Из османског периода за историју нашега језика од значаја је рад Ханке Вајзовић о алхамијадо књижевности, тј. о дјелима насталима на нашем језику, а арапским писмом. О овој врсти писмености код нас се доскора врло мало, или нимало, знало и писало. Колегица Вајзовић се потрудила да нам у овоме раду пружи све што је до данас познато из ове врсте књижевности. А заједничка црта свих алхамијадо текстова на нашем језику је писмо, арабица. Садржај им је, најчешће, вјерског карактера, без икакве умјетничке вриједности. Али за проучаваоце језика од значаја је што су ствараоци алхамијадо књижевности, или текстова на арапском писму а на нашем језику, стварали на

језичком обрасцу који је њима био познат, тј. њихова писана ријеч била је одраз њихова језика.

Рад Иве Прањковића, о писаној ријечи код Хрвата из тога периода и Милоша Окуке о писаној ријечи босанскохерцеговачких Срба у предстандардном периоду чине, несумњиво, вриједан прилог и историји нашега језика и нашој култури. Босански фрањевци су у предстандардном периоду имали „у велико мјери уједначен и функционално поливалентан стандарднојезички узус, и на фонолошко, и на морфонолошкој, и на графичкој, и на правописној, и на морфолошкој, и на синтактичкој, и на лексичкој разини“. А ове су особине допринијеле да та врста књижевности буде распрострањена дилем Босне и Херцеговине међу Хрватима. Милош Окука је дао лијеп пресјек писане ријечи код бе-ха Срба у предвуковском периоду. У закључку: освајања вуковских начела читамо: „Усвајање Вукове реформисане ћирилице, фонолошког правописа и вуковског типа књижевног језика у Босни и Херцеговини 1866. године био завршни чин књижевнојезичких процеса не само код Срба него и код Муслимана, чији су се књижевнојезички изрази развијали на народном језику, на (у основи) фонолошким правопису и на ћириличком писму“. Додајмо уз ово: Муслимани нису познавали ни другу врсту правописа, а ни други тип језика, за разлику од писмених Срба, који су уз народни језик могли да познају и језик који је био до тада присутан у писаној ријечи њихових сународника, у Србији.

У деветнаестом вијеку, и на босанскохерцеговачком тлу, јављају се писци чији ће језик бити интересантан за језичке проблеме. Таквих писаца има из све три националне скупине. И сви они настоје да иду у корак с временом, бар што се језичких проблема тиче. Али битно је једно, сви ови писци — неки мање, неки више, ослушкују глас времена и настоје да пишу, најчешће, како и говоре. У раду: Језик писаца деветнаестог вијека, Ибрахим Чедић нам даје доста јасну слику њиховог језика. У Закључцима овога рада аутор истиче да језик „у књижевним дјелима писаца деветнаестог вијека свједочи о почецима стандардизационих процеса на босанскохерцеговачком тлу... Предложена ијекавица је одмах усвојена од свих писаца, били они икавци или ијекавци“, али у употреби двосложног рефлекса јата, двословним *-ије*, често није, ипак, по начелима Вука Караџића, него су се, појединци, придржавали или говорне своје ријечи, или, пак, по правилима „бабе Смиљане“, како се могло чути у Вуково вријеме, а у њиховом изворном изговору није увијек било по језичком обрасцу реформатора нашега језика.

За вријеме Аустро-Угарске, тј. од 1878–1918, у Босни и Херцеговини настојало се да се прати језичка ситуација у двијема сусједним државама, у Србији и у Хрватској. Али, нису сви чиниоци били исти. Док су Срби настојали да се прихвати стандард какав је већ постојао у Србији, Хрвати су били за стандард какав је био у Хрватској. Наравно, није било сагласности ни око имена језика. Створена је и Комисија за језик, па су прављене и анкете о овим питањима.

Влада Аустроугарске ја настојала до све ове токове, који су пратили језичка питања, окрене у своју корист. Тада се јавља и Калајево именовање језика босанским, што је одговарало његовим тежњама за једним именом које би обухватало све, до јуче, антагонистичке, струје у језичкој политици. Како читамо у раду, рано преминулог филолога из Мостара, Мухамеда Шатора: „Kallayево именовање језика *босанским* у научним процјенама тог периода дуго је имало призивок оцјена часописа *Босанска вила* из тог времена, јер су многи књижевни хисторичари ... сматрали да је тај термин Kallay наметнуо, чак и измислио, што се дуго провлачило и кроз цјелокупну лингвистичку налику... Међутим, очигледно је да Kallay ништа није измислио, јер је термин *босански језик* постојао у континуитету од XV стољећа, за што има доста потврда у писаним документима.“ (Шатор, 322).

Почетак новог вијека, тј. XX вијека, и у Босни и Херцеговини се осјећа и на плану језичке политике. Већ прихваћени као језички стандард граматика и правопис по начелима Вука и Даничића у Србији, као и прихватање Брозовог правописа и Маретићеве Граматике у Хрватској, дали су као закључак да се и у Босни и Херцеговини 1912. прихватају поред двају писама, ћирилица и латиница, и ревизија правописа „српско-хрватског језика“. Овим потезом „Влада није жељела повлачити никакве радикалне потезе нити се удаљити од језичке политике проведене у Хрватској, односно у Србији. Ревизија је потврдила употребу оба писма, за који важи исти правопис... (који је био) заснован на Вуковим и Даничићевим принципима“ (Шатор, 338). Овим су обезбијеђени сви услови да се крене и у језичкој политици: два писма, али заснована на јединственом језику.

Чуди да Калајево вријеме, ако је желио Босну и Херцеговину приближити својој земљи, није у школском систему обухватио сву дјецу. Наиме, у оновременим школама мало је било женске дјеце. Чак и доста после 1918. године, у сеоским школама мало је било женске дјеце. Па и у вријеме после Другог свјетског рата, било је потешкоћа да се обавезно школовање дјеце оба пола досљедно спроведе. А, то је сигурно, у Калајевој ужој домовини то је била дуговјековна традиција.

У радовима о којима пишу Милан Шипка и Јосип Баотић је вријеме које смо сви ми проживљавали. Оно што је било прихватљиво за једну националну групу, у другој групи сматрано је нечим што тој групи није прихватљиво. То је вријеме рађања и разних назива за језик и вријеме појава разних закључака, и, што је за наш проблем од значаја, све се то радило без сагласности и треће групе учесника у нашем језичком колу! Било је различитих предлога и за именовање језика — од једночланог до двочланог, са неједнаким распоредом саставних дијелова.

У поглављу 7, које се даје под заједничким називом: Раслојавање на националне стандарде (1990–) Svein Mønnesland дао је врло прегледну слику језичке ситуације на тлу Босне и Херцеговине под насловом: *Од заједничког стандарда до широкостандардне ситуације*. Ту се види како је у Босни и Херцеговини текао процес стварања језичких стандарда, тј. како је ишло, на језичком плану, раслојавање дојучерашњег заједничког језичког стандарда на засебне језике, са заједничком лингвистичком основом, али, ипак, са одређеним засебношћима које, у крајњем случају, воде на засебне стандарде, на засебне језике. Док су појединци бранили увођење екавског изговора, бар у писму, код Срба, други су се и даље придржавали заједничког ијекавског нарјечја за сва три члана ове друштвенополитичке цјелине. У оваквим расправама узимане су у обзир разлике у фонетици, морфологији, нарочито у лексици. Послије Дејтонског споразума, од 1996, прилике се помало рашчишћавају, и на плану језика. У Амандману на Устав Федерације Босне и Херцеговине (од 19. априла 2002) стоји: „Службени језици Федерације Босне и Херцеговине су: босански језик, хрватски језик и српски језик“, а Амандман на Устав Републике Српске (Амандман LXXI, од 19. априла 2002) гласи: „Службени језици Републике Српске су: језик српског народа, језик бошњачког народа и језик хрватског народа“. Оваквим називима за језик којим се служе ти народи, како примјећује Svein Mønnesland „избјегнуто (је) осјетљиво питање назива језика“. Значајно је да у Уставу Републике Српске из 1992, „предност се даје ћирици, а доста детаљно се прописује употреба латинице“ (стр. 514).

Да на крају овог осврта истакнем оно што аутор наведеног рада подвлачи: „Многима, у свијету и у бившој Југославији, није јасно како могу постојати три језика, кад је толико упадљива језичка блискост трију стандарда.“ И аутор продужава: „То долази због непознавања разлике између говорног (органског) идиома и књижевне норме (стандардног језика), и даље: „С обзиром да Бошњаци, Срби и Хрвати у Босни и Херцеговини имају сваки своју културу (укључујући вјеру)

и језичку повијест, што је свугдје у свијету саставни дио стандардног идиома једног народа, није чудо да постоје разлике у стандардима. Србима и Хрватима у Босни и Херцеговини српска је односно хрватска култура у матичним земљама саставни дио њихових наслеђа. Али Бошњаци, Срби и Хрвати у самој Босни и Херцеговини имају и толико тога заједничког, на што се често заборавља у националистичкој еуфорији на све три стране. Могуће рјешење би била широка заједничка норма, али из политичких разлога то није актуално у садашњој ситуацији“ (стр. 518).

У овим редовима Sveina Mønneslanda дат је одговор на многа питања из језичке политике која су била, или су још увијек, актуелна на тлу Босне и Херцеговине. Можда, да се сложимо са аутором наведеног рада, још „није актуелно у садашњој ситуацији“, можда, додајемо ми, требаће још времена, требаће да се изврши смјена генерација, да ли само једне или двије, да се заборави све оно што ми добро памтимо, па да се сједне за један сто, сваки представник овога трочланог босанскохерцеговачког народа да приступи језичкој политици са жељом да се и ту направи корак који би водио ка заједничком језику.

У 8. поглављу, дају се радови о језицима националних мањина. Поред рада Милана Шипке ту имамо и специфичне родове Мухамеда Незировића о Јеврејскошпањолском језику босанских Сефарда и Sveina Mønneslanda о Језику босанскохерцеговачких Рома.

На крају ових радова даје се и библиографија о језику босанскохерцеговачких Сефада и Рома.

На крају желим да и посебно нагласим колики је значај овога зборника и у његовој библиографији која прати сваки од радова у њему заступљених. Без сумње, ова ће библиографија још дуго времена да послужи као извориште темама о којима се буде писало из области језика на подручју Босне и Херцеговине.

Има још једна особина која прати радове у овом зборнику. То је богатство пратећих прилога. Тамо гдје је то било могуће, приређивачи су се потрудили да објаве као фотосе, снимке, који нам могу објаснити неке моменте о којима се расправља у раду иза којег се налазе. Ти прилози, почесто, не налазе се у једној библиотеци, чак, ни у једној држави. Овако, макар као слика, дати су нам међу двјема корицама.